

Miscellaneous data about flora, birds,
just fruits and their
calendar.

s706 (43)

K13/21
AM/3/21

K13/21

F. Vilakazi

~~19~~
1
19

Izibongo zebasi.

1. 1. Po! Po! Po!

Weu! weu! weu!

Hamba bazabaza,

Hamba mbambathoni,

Hamba bungane lomgwaqo,

M6izimbelwe uhlekevu.

Umkhovu kanina uMkhabela,

Indumanduma,

Eduma elizweni.

2. Idume phezulu e6abanango,

Yaduma phansi kwe nhlazatshe,

Yaduma ngombongo yehla entinini

Kwashunqa intuthu eluhlaza.

Mbimbimbi-i-i nyathela Wili,

Siyahamba mntanomlungu.

Imali eya6elungu,

Imali eyendlela;

Sala 6efika;

Sala nomafa.

3. Huhuluza nomahuhuluza,

Nsimbi ya6elungu,

6athathe uhambe na6o,

2. A6agoqa ugwayi ngamaphepha,

U6ayise khona le,

Kwa Mzilikazi,

Kwandongaziyeduma,

Wayenza inda6a Teba.

4. Hamba sisusimankumbu,

6usunambadi ngokuthatha,

Izingane za6antu.

Hamba nyonikayiphumuli,

Ndlela kaziqedwa.

Phumuza a6antu amaphika,

/6engazange.....

- 6engazange 6akubone
 Ukuhamba, 6esendlini,
 6ehamba ngezingqe,
 6ehamba 6ehlezi.
5. Ngingamnika iminyovu nezinyosi,
 Zimulume zimfake olwandle.
 Ongase axoshe a6elungu
 A6asi6onisa ukuhamba sihlezi.
6. Niwuzwile lowombongo
 Wendlovu e6omvu,
 E6onga u6usuku nemini,
 Inqamula amahlanze nezifunda,
3. Igcakela emaqeleni,
 Iqhamuke Emadilobeni ngombongo,
 Yaze yayokhwela phezulu eMagqumaneni.
7. Ningayinqandi,
 Ayidli ma6ele,
 Iphuza u6isi lwase Melika.
 Inqola yomlilo,
 Inqola yomoya.
 Phuma ehlanzeni nqa6ayembube,
 Nawe Goqiphepha, wohlalahlala,
 Waza ulandele.
 Phuma ezimobeni Masoviyiza,
 6ayaku6iza emabilidini.
8. Hamba mathutha e6uyelela,
 Mgodl kawangwali,
 Hamba nsimbi yase Ngelandi.
 Hamba nhla6ana ntshalantshala,
 Thulu6eza nkalankala,
 Mathumba uKhandempemvu,
 Waye wamulahla kanozidlidli,
 Ezinta6eni ezimhlophe,
 Ingcugce yasala igugela ezinsisheni;
 Hamba mbizimbelwe,

4/Imbambathoni.....

Imbambathoni, bazabaza,
Ibungane lomgwaqe.

Izinyoni

(Uve): Lenyoni inezimpaphe ezinhle kakhulu. Kuye kuthi uma abantu beyixosha inelukukhathala inqume izimpaphe zayo zesisila, ngoaba iyazi ukuthi izingelwa nje kufunwa zona. Izimpaphe zihlonywa ezicocweni zamakhosi.

(Igwalagwala): Izimpaphe zamaphiko alo zazihlonywa ngabanumzane kuphela.

(Inkankane): Umqala walo welapha abantu abaphethwe umqala.

(Isaka6uli): Izimpaphe zalo zenziwa izidlodlo ezifakwa yizintombi ekhanda nxa igcagca-nomyeni usina ngazo lezi zimpaphe nxa egcagcelwa.

(Isiphungumangeti): Lenyoni inophondo ekhanda, ihlala inqekuza. Abafana uma belahlekelwe izinkomo babebuza ku yona.

(Uzavolo): Lenyoni izinyanga ziyayifuna kakhulu ukwelapha ngayo, inhliziyo yayo. Ifumaniswa emahlathi amakhulu impela.

5. (Umenzela): Lenyoni ifumaniswa emaphozini. Itshekisa ikhanda njalo ingathi iyozele. Ayidliwa abafana idliwa izalukazi kuphela.

(Ihlokohloko): Amahlokohloko ahamba ngamangingi, Izinyanga zelapha ngawo ufufunyane, kanti futhi abantu baloyana ngalo.

(Ilanda): Lenyoni inosizo olukhulu ngokudla umkhaza ezinkomeni. No Hulumeni uyayazisa lenyoni ngokudla umkhaza.

(Iqola): Lenyoni iphila ngokudla ezinye izinyoni. Uma ikwele esi6ayeni i6ika ukuthi izinkomo zizawu kwelwazonke.

(Inqomfi): Lena inyoni yamasoka. Uma ivuke phambikwakho yaqiya isho ukuthi indlela yakho yinhle, uzophumelela. Inhliziyo yalo iwumuthi wokuphonsa izintombi.

6. (Umvemve): Lenyoni ithanda ukuhlala ekhaya nase, zi6ayeni. Iya6ingelelana. Inesisila esinyakaza njalo.

(Unkombose): Lenyoni ifana namaju6a kodwa yona incane kuneju6a. Ivamise ukufumaniswa emabaleni njengo mvemve.

(Umadidwazi6unu): Lenyoni uma icula ithi madidwazi6unu.

/Ifumanis

s706

Ifumaniswa amatsheni, incane.

(Uthekwane): uThekwane inyoni yezulu uma endize wadabula ekhaya ubika izulu. Nesibangofuthi uyasibika uThekwane uma ehlale phezukwendlu.

(Umvenyane): Lenyoni ingangongcede. Ihlala emtholeni emifuleni. Iyavika kakhulu uma abafana bezingela akulula ukuyishaya ngesagile. Iyashesha ukudinwa. Inesisila eside.

(Ungogo): Lenyoni ingange sagwaca. Ayikwazi ukundiza kakhulu, ikwazi ukushosha phansi, icashe otshanini.

7. (Isagwaca): Lenyoni injengo ngoqo ayikwazi ukundiza kakhulu ikwazi ukushosha phansi nokucasha otshanini ikufundile kakhulu impela.

(Ungcede): Lenyoni incane kunazonke izinyoni, futhi ihlakaniphe ngaphezu kwezinye. Izalela indlu yayo ibeke phezulu. Ifundile ukucasha otshanini.

(Igedezi): Lenyoni ingango ngcede yona imnyama. Igedezi linomlomo obomvu elondoda. Abafana bayalikuluzela balishaye selilele umalizalele.

(Isikulukulu): Lenyoni iyalaliswa nayo njenge (gedezi) ishaye. Ifana nenqomfi kodwa yona incane.

(Umjekejeke): Lenyoni ifumaniswa otshanini obukhulu. Iyakwazi ukucasha otshanini, ayikwazi ukundiza kakhulu. Yinkulu kunesagwaca.

(Ititihoye): Izinyanga ziloya ngalo, kanti futhi zelapha ngalo ufufunyane. Ledliwa izalukazi. Lenyoni ifumaniswa emagcekeni.

8. (Igegane): Lenyoni ayivamile ukubonakala itholakala ngesikhathi sasebusika izinkomo zidla amahlanga.

(Umtoli): Lenyoni itholakala ezinkangala inesiqovana enhloko esibomvu. Imhlophe ngaphansi.

(Umncelu): Lenyoni itholakala izinkangala ifane nenqomfi kodwa yona ayinaso isifu ba esibomvu.

(Isigwe): Lenyoni abantu baloyana ngayo. Isigwe somfazi sinjengomfenyane, esendoda sibomvu. Izinyanga zelapha sona uku ba sivimbe izinyoni zingadli amabele.

s706

(Izintaki): Izintaki zihamba nesaka6uli, zidla ama6ele.

(Uhele): Lenyoni idla amachwane ezinkukhu kanti nezinye izinyoni iyazidla.

(Isikhova): Lenyoni ilala emini, idla amagudwane e6usuku. A6antu 6aloyana ngayo. Izikhova zinhlo6o mbili. Inkovana nesikhova. Kwehlukeni ngokukhala.

9. (Igwa6a6a): Lenyoni imnyama, idla umbila amanye adla namachwane nawo awafani, kukhona amhlophe izifu6a, amanye amnyamasu. A6antu 6athi linekhu6alo lokwenza umuntu anga6oshwa. Izinyanga ziyalifuna kakhulu.

(Isema): Lezinyoni zinkulu zidla umbila, ziyadliwa futhi. Zinombala olithuthwa nomhlophe.

(Uwamba): Lezinyoni zifana namagwa-yigwayi, zidla imigundatshani. Zino sizo. Zihamba ngomhlambi. Zi6onakala ehlo6o.

(Amagwayigwayi): Lezinyoni zi6onakala e6usika, zidla umkhaza ezinkomeni. Ziyadliwa.

(Insingizi): Zinkulu lezizinyoni zidla izinyoka. Zimnyama zi6omvu ngamakhanda. Zi6ika rokuna kwezulu.

(Izindwa): Azivamile uku6onwa zizwakala ngokukhala phezulu. Umazikhala zi6ika ukuthi lizokuna izulu.

10. (Amahlolamvula): A6onakala ehlo6o, ezwakala ekhala phezulu umalizokuna izulu.

(Izinkonjane): Zizalela ezindongeni zi6onakala ehlo6o nazo. Zingangawo amahlola imvula.

(Umqothoviya): Lezizinyoni zi6onakala ehlo6o, zidla izintethe, zinkulu zingangamaseme.

(Ugilonko): Lenyoni inentamo ende, nayo ingango inqothoviya. Yona idla izinyoka. I6onakala ngasosonke isikhathi.

(Inkolentsheni): Lenyoni imnyama ihlala ematsheni. Izalela othangweni lwamatshe nase zindongeni.

(Umdweza): Lenyoni ivamekakhulu ezihlahleni. Izalela ezihlahleni futhi.

(Amavukuthu): Amavukuthu afumaniswa emahlathini lapho ezalela khona. Ampunga ngokumnyama kunamajuba. Adla umbila nama6ele.

/(Amaju6a).....

s706

(Amajuba): Angagamavukutho, adla ama6ele. Ayafuywa futhi.

11. (Ukhozi): Lenyoni idla amazinyane nezinkukhu esezinkulu. Amazinyane ezimbuzi.

(Ingidama): Lena inyoni yamakhosi ayi6onwa. Izinyanga ziyizingela emahlathini amnyama lapho kungahambi muntu. Kwelashwa ngayo amakhosi. Ihlala ngenhloko umlenze ubeke phezulu.

(Inhlava): Lenyoni i6izelana izinyesi. Yenzela yikhona nawe uzoyishiyela ikhekhe6a. Ifumaniswa emahlathini emahlanzeni lakwande khona izinyosi.

(Ingqungqulu): Lenyoni yayihlola impi kwa Zulu. Uma ikeyezwakala, impi yayiphakwa. Lenyoni idla umudidi wamadoda afileyo. Ingango khozi.

(Umkholwane): Lenyoni ihlala emaweni, inomlomo o6omvu imnyama.

(Inkanku): Lenyoni idla amacimbi okwedulelisa ezihlahleni. Imnyama imhlophe ngaphansi namphiko ayo.

(Ufukwe): Lenyoni ifumaniswa emhlathini. Izinyonga zelapha ngayo.

12. (Ikwezi): Lenyoni iluhlaza inamehlo a6omvu ifumaniswa emahlathini nayo.

(Isomi): Lenyoni iluhlaza inezimpikho eziluhlaza zi6omvu ekugcineni. Ifumaniswa emahlanzeni.

(Ithendele): Lenyoni ayikwazi ukundiza kakhulu, ikwazi ukushoshaphansi nokucasha. Ingange xogo lenkukhu.

(Unohemu): Lenyoni ithanda emaci6ini. Izi6uka emanzini.

(Ipigogo): Lenyoni inyoni yezulu. Uma liduma indizela phezulu. Ikhala nje ngomntwana. Izinsi6a zayo ziyaklobisa ezigqokweni zamakhosi. Izinyanga zelapha ngayo.

(Inswempe): Lenyoni itholakala emahlanzeni. A6antu bayayilumba bathakathe ngayo.

(Imdlambi6a): Lenyoni idla izimbi6a, namxogo ezinkukhu namagundwane. Ifumaniswa emahlathini.

(Isihubwa): Lenyoni idla amagundane nje ngesi khova.

13. (Incuncu): Lenyoni iluhlaza inezinsi6a ezinjengeze pigogo. Inzisizwa zihloba ngazo nezintombi. (Izi6ongozayo):

/1. Incuncu...../

1. Incuncu ephuza kwezinde izizi6a,
Ingaphuza kwemfisha iqundeka umulomo,
Nonzwenzwe wamanzi.

(Umbalane): Lezinyoni zidla kakhulu ama6ele. Zifumaniswa ezinkangala. (Izi6ongozayo):-

1. Akuma6ele intilintili,
Akuma6ele intilintili,
Ngidle hlamvu lunye
Inhliziyo yami yathi tikili.

(Umbangachwa): Lenyoni ikhala e6usuku. Izinyanga, na6athakathi 6aloya ngayo.

(Ilulwane): Lenyoni injenge gundane, idiza e6usuku.

(Umabengwane): Lenyoni, inyoni ya6athakathi nezinyanga ifumaniswa emahlanzeni.

(Uduye): Lenyoni idla izinyoka ingangongilonko, inentamo ende.

14. (Ujojoka): Lenyoni injenge saka6uli. Izimpaphe zayo zenza izigqoza zezinsizwa nezintombi. Lenyoni imnyama ifumaniswa emahlanzeni.

(Impangele): Lena inyoni efuywa inophono enhloko. Inamaju6ana amakhulu ayikwazi ukundiza kakhulu.

(Isioophamithi): Lenyoni ifumaniswa emahlathini idla imithi. Umbala wayo injenge qola.

(Unhloyile): Lenyoni i6onakala kuphela ukwethwasa kwehlo6o.

(Inqe): Lenyoni inosizo ngo6a idla zoke izinto ezifileyo njengamashashi, nezinkomo na6antu. Into noma ingakafi amanqe ashaya izimpikho ize ife.

(Intingonono): Lenyoni ifana nogilonko inentamo ende idla izinyoka. Inesisila esinjenge seqhude. Inezinsi6a ezinhle.

(Indlazi): Indlazi inyoni enesisila eside. Izimpaphe zayo zihlo6a ngazo nezinsizwa nezintombi.

15. (Umtshivovo): Lenyoni inesila eside futhi nayo. Izimpaphe zayo zihlo6a izinsizwa nezintombi umasezivunulile. Ulala emini wona, udla amagundane.

(Iphothwe): Lenyoni ifumaniswa emahlanzeni inesiqhovana ekhanda.

/(Isikhwehle).....

s706

(Isikhwehle): Lenyoni ifumaniswa emahlathini ifana nethedele yona kodwa iyakwazi ukundiza.

(Unozalizingwenya): Lenyoni kwelase nhla kuthiwa (ugilonko) kwelase nzansi kuthiwa unozalizingwenya. Lenyoni idla izinyoka.

(Iboboni): Lenyoni ifumaniswa emahlanzeni. Izinsizwe zelaphana ngayo umazifuna ubulawu.

(Incwincwi): Lenyoni incane enomlomo omude, ithanda emaci6ini.

(Intiyane): Izinyoni ezincane ezihamba umushungu. Umazakhela zakha izindlu ezimbili, eyendoda nomfazi ngaphansi kweyendoda.

(Intengu): Inyoni enolakha ihlala emaweni, yehlula ukhozi ngokulwa kanti incane.

16. (Igomonqo): Lenyoni ithi uma ihamba ithi ntinini 6ese ithi go6onqo ngekhande ihlabaphansi ngomlomo, kande ivuse ikhanda futhi.

(Ihlalenyathi): Lenyoni i6omvu ngomlomo. Zidla umkhaza ezinkomeni. Imuzimba wazo ulithuthuva.

(Umawu6e): Lenyoni idla ama6ele ifana nesaka6uli imhlophe emaphikweni inesisila eside. Izinyanga zihlo6a ngezinsi6a zayo.

(Uphezukomkono): Lenyoni i6ika ukuthwasa kwehlo6o, itshene. Amakhosikazi ukuthi ihlo6o lethwese phezukomkono.

(Isibelu): Lenyoni ifumaniswa emahlanzeni. Ithi uma ikhala ithi ngafelwa u6a6a nomama inhliziyo yami intindododo.

(Umathe6ethe6eni): Lenyoni injengohele. Umaliduma ivama ukuwa ihlala ezinkangala.

(Intenjane): Lenyoni ilala emini. Izwakala ikhala e6usuku.

17. Iyezela njalo ifana nomenzela yena owezela njalo.

(Umzwileli): Lenyoni yona incane wama ukufumaniswa ezihlahleni. Idla ama6ele.

(Umapheyana): Lenyoni inesisila eside ifumaniswa emahlathini amakhulu.

(Ifefe): Lenyoni inezwi elimnandi loku khala nayofuthi ifumaniswa emahlathini amakhulu. Inezimpaphe ezinhle zokuhlo6a izinsizwa nezintombi uma ziya emsidweni.

(Inhlabanyathi): Lezinyoni zifumaniswa emahlathini amakhulu lapho kuvame khona izinyathi. Izinyanga zelapha ngamafutha ayo.

Uma umuntu ene6a6iya.

/(Isixula).....

(Isixula): Inyoni efumaniswa emahlathini nase mahlanzeni.

Ayivamile ukubona kala ihlala ngokucasha.

(Idada lasehlane): Lenyoni, inyoni yamanzi efumaniswa emacibini.

18. Ubuhle osebadlula.

1. Wo, he! lafa elakethi kwaZulu!

Lafa nobuhle balo bonke!

Lafa lasala nobunja!

2. Izwe elenkosi!

Abantwana abenkosi!

Izinkomo ezenkosi!

Ukudla okwenkosi;

Konke okwenkosi.

3. Jabula we ngwane;

Jabula we Lusuthu;

Nina enisadla ngoludala.

Wafa Zulu nokwakho.

Yeka kwela kithi!

4. MaButho, maButho,

Namthini kantina?

Khala nkomo yekwaZulu.

Ungasoze uyendawo!

Kusho aka Shaka.

5. Yeka oDingana!

Yeka no Cetshwayo!

19. YekukuBa babazi!

Yekesenja sona!

Siphelela oboyeni.

6. Izinkomo zayo,

Zidla utsham bayo,

Zikhuluphele ezenkosi

Zondla amaButho ayo;

Futhi zodla nayo.

7. Amahlathamahle;

Notshani obuhle;

Ukomisa akwaziwa;

/Amadlelo.....

Amadlelo amahle;

Nokuphila okuhle.

8. Insimbi iyakhandwa

Amabaxa aya6azwe

Nezigqiki, nezigqoko

Amacansi ayselukwa

Izinkamba ziyabunjwa

9. Ukudakwa akukho,

Ubugwala abukho,

Amapulazi nemthitho

20. Abathakathi abakho;

Intelolo ayikho,

Ukudelela akukho,

Ukuzenzela akukho,

10. Wo, he! lafa elakithi kwazulu!

Lafa nobuhle balo bonke,

Lafa lasala nobunja!

11. Kwakungenjalo ku Shaka,

Kwakungenjalo ku Dingana,

Kwakungenjalo ku Mpande,

Kwakungenjalo ku Cetshwayo,

Khala nkomo ka Zulu.

12. Lisayo6uya yini izwe lenkosi?

Zisayo6uya yini izinkomo zenkosi?

6asayo6uya yini abantu benkosi,

Lusayo6uya yini oludala na?

13. Wafa Zulu akwalutho,

Kwathula izizi6a nezinta6a,

Wo, he! lafa elakithi kwazulu!

Lafa nobuhle balo bonke,

Lafa lasala nobunja.

21. Utshani.

(Uqunza): Lobutsheni bufulela izindlu, benze namagama. Uma

umuntu ezothena inkomo uqale ahlafune bona kuqala, ukuze ingatholi

u6uhlungu bakhe.

/(Ikweni).....

s706

(Ikwani): Lenza izikhwa6ukhwa6u zokulala.

(Umhlanga): Umhlanga wakha izindlu. Ezweni elisezansi kwazulu kwa Dhlangezwa wakha izingxobo. U6uye futhi wenze amagehle.

(Imbayimbanjana): Iphekwa namadumbe ukuze a6e mnandi.

(Inside): Utshani o6uhle kakhulu o6unonile, 6unonisa nezinkomo futhi.

(Induli): Lo6utshani 6enza izithe6e zokulala.

(Incema): Incema yenza amacansi nezithe6e futhi.

22. (Imizi): Yaluka izithe6e zokugayela ukudla.

(U6endle): Lo6utshani 6enza umtsha wezintombi.

(Ibuma): Lenza amacansi, uninyani yalo yenze izicamelo.

(Insikane): A6afana 6afundisana ngayo ukuhla6ana empini.

(Ilala): Lo6utshani 6enza amahluzo otshwala, nezimbenge.

(Umthala): Izimpande zawo ziyadliwa a6afana uma6elusile.

(Umsingizane): Lo6utshani 6u6i kakhulu 6uqeda izinkomo amazinyo 6ulukhuni. 6akhandi nga6o izimbenge nemthanyelo.

(Umthethe): Lo6utshani 6uyahla6a 6unamevana a6hla6ayo.

(Ingongodwane): Abafana 6enza nga6o izicwebu uma6elusile. 6uyi

23. ngozi ezinkomeni ezinga6azi. 6umila e6usika. Ukuze izinkomo zingafi nomazi6udlile, ziphuziswa isigaxa lesi esingaphansi.

(Incencane): Utshani o6uvama ukudlala a6afana 6enze iziswebu nezintambo zokugibela amathole.

(Umvithi): Umvithi wakha izindlu welukwa izintambo, kande wakhe izindlu. Nokugobha izintungo, uma kwenziwa indlu.

(Ucwazicwazi): Lo6utshani 6eluka izintambo zokwakha izindlu, namaguma.

(Inkomfe): Lo6utshani 6eluka izintambo zokwakha izindlu, namaguma, nokugobha uphahla. A6afana 6enza izintambo zokugibela amathole.

(Uhasu): Lo6utshani 6enza izintambo zokufulela, nokwenza amaguma.

24. (Ama6le6e): Impande ze6le6e ziwumuthi wamankonyane, uma ehuda. A6afane 6angcweka ngamahlahla ama6le6e.

(Isinama): Lo6utshani 6uwumuthi omkhulu impela uma unesilonda ugaya amacembe awo uwanameke esilondeni. Uma uvalekile u6udoda /ugxoba....

s706

ugxoba izimpande zawo, uthete amanzi ufuthumeze ezikho bese uphuza.

(Uba6e): Lomuthi umila u6enameva ufana nenomfi.

(Ingongoni): Kwenziwa imithanyelo ngalobutshani.

(Isikhonko): Lobutshani beluka izintambo zokufulela izindlu.

(Inco6osi): Lobutshani beluka izithe6e namavovo otshwala.

(Umevane): Umevane lweluka amacansi nezicephu ezinhle.

25. (Untshiki): Weluka izintambo zokuduza izindlu, nokwenza amagama.

(Udlutshani): Izimpande zalo6utshani ziwumuthi wokuhlaza izinsizwa nezintombi amazifuna u6ulawu.

(Ubububu): Izimpande zalo6utshane ziwumuthi wokuhlazela u6ulawu izintombi nezinsizwa unegwebu elihle elimayo.

(Isho6a lenyathi): Lobutshani o6okuhlaza kusetshenziswa izimpande zawo.

(Impunyu): Lomuthi owokucela ekhaya kanti futhi umuntu uyacatha ngezimpande zawo.

(Icimanlilo): Lomuthi uyasiza impela umuntu uma eshiswe umlilo acathe ngezimpande z zawo. Izinsizwa iwona muthi zikhipha ngawo isidina ngokuzigquma ngawo.

26. (Udelunina): Lomuthi awo6ulawu, nowo kukhipha ufufunyane.

Umuntu uhlanza ngezimpande zawo.

(Icena): Lona umuthi woku6ethelela izulu, umuthi futhi wokwelapha izinkukhu uma zinophenyane.

(Ikhathazo): Lona umuthi wokwelapha umkhuhlane. Umila ezihesheni zezinta6a. Uma unecala umuntu uququde wone, enzele ukukhathaza isitha sakhe.

(Insulansula): Lona umuthi wokuphonsa izintombi. Nowo kuzivikela ecaleni uma uhlanza ngawo. Umuntu liyamuthetha icala.

(Amagonsi): Amagonsi adliwa ehlo6o ayaqakaza, angange6o utshani, a6onakala ngokuqakaza. A6afana 6adla izimpande zawo.

(Ikhakhasi): Lobutshani 6unameva ahla6aya. Impande ya6o yelapha amazinyo. Iyadliwa futhi.

27. (Izimuywane): Lobutshani izingane ziyabukha bungaqakaza bese zigugaya zikhande utshwala ziphuze. Guyadliwa lobutshani.

s706

(Umuyankomo): LoButshani buvama ukumila ezindaleni, izinkomo namahashi ziButshanda ka6i.

(Amakhungela): LoButshani bu6i buNameva amancane ahlabayo.

(Umhloshane): LoButshani buMbiwa izimpande 6ese kuyahlanzwa ngazo uma ukhipha inyongo.

(Intelezi): LoButshani izinyanga zenza nga6o izintelezi zokubethela ekhaya ukuvimbela izulu.

(Umsobo): LoButshani buyadliwa, kudliwa izithelo za6o, a6anye 6akhanda u(ink) ngezithelwana zawo umsobo.

(Ushevu): LoButshani buyingozi, ezimvini. 6unezithelwana, ethi ingazidla kakhulu imvu 6ese iyaqumba.

28. (Umgunguluzane): LoButshani buyadliwa, kudliwa izithelo za6o umase zivuthiwe. A6afana bayazidla ehlane 6umila ezinta6eni.

(U6ukwe6elezane): LoButshani 6umila ezinta6eni, 6unezithelo ezidliwayo zivuthwa zi6e 6omvu izithelo.

(Imfe yezinyoka): LoButshani 6umila ezinta6eni, emkhathini wamatshe, naseduze nemifula. 6udliwa yizinyoka.

(Umhlangazane): LoButshani 6umila ezindaweni ezivundileyo. Uma ihashi noma inkomo i6udlile iqaqazela iwephansi uma i6oshelwe.

(Indlolothi): LoButshani kufuneka izinkomo ziphuziswe, umazinga6azi ngo6a uma i6udlile iyaqumba, ife. 6umila e6usika. Amakhosikazi enzengawo izintambo zokwethwala. Uma kwakhiwa indlu yesintu kuboshwa nga6o uphahla.

(Utshani 6amexoxo): LoButshani 6umila emfuleni. 6uluhlaza njalo njena.

29. Izinyoka.

(Indlondlo): Lena imamba esuke isindala isinophaphe ekhanda. Lenyoka inolaka olu6i impela.

(Inhlwathi): Lenyoka idla izinyamazane izigimba ziphela. Umuntu iyamuthandela impitshize. Amafutha ayo elapha izinkomo. Amafuthayo anemali eningi impela.

(Umonya): Lenyoka nayo ifana nenhlwathi, kodwa lona luncane, kalunalaka, kalulimazi.

(Imamba): Kukhona emnyama elala emgodini, inolaka, ihlakaniphile,

kodwa yona yehlulwa uchakide. Abantu bayicupha ngenkomfe uma isemgodini, bayivimbela ngayo ithi iyayiluma, amazinyo anamathele enkomfeni izife ethe mbe.

(Imamba): Kukhona enyefuthi imamba eluhlaza ehlala emithini inolaka kakhulu impela lenyoka.

(Umhlwazimamba): Lenyoka ayinalulaka nayo ihlala emithini.

30. (Ihobosha): Lenyoka inesihlungu esikhulu impela. Iluma umuntu abole lapho imulumekhona. Amafutha ayo elapha izinkomo. Ziyamukiselwa ngawo njengawe nhlwathi.

(Inhlangwane): Lenyoka yandile kakhulu ezinkangala. Inolaka olukhulu impela.

(Imfezi): Lenyoka ivame kwelase mahlanzeni nasezindaweni ezenile impela. Lenyoka iyatshakelana. Umuntu avuvuke ubuso. Welashwa ngomulaza wenkomo.

(Umatshingeyana): Unalaka naye, kodwa isihlungu sakhe siyephuza ukubulala umuntu.

(Ukhokhothi): Lenyoka iyafuthelana. Umuntu emfuthela ubanezilonda emzimbeni.

(Umhlangwe): Lenyoka ihamba ebusuku ayivamile ukubonwa. Uma iboniwe kuyelashwa impela ekhaya ngo6a kwaziwa ukuthi inyoka

31. yabathakathi.

(Inkambaphansi): Lena inyoka engenawo amehlo. Nayo ayivamisile ukubonwa. Inyoka yabathakathi nayo. Uma ikeyabonwa kusuke kukhona umhlolo ozovela. Kuyaye kwelashwe ekhaya.

(Ivuzimanzi): Lena inyoka yamanzi. Lenyoka kayinasi 6i6a.

(Inyandezulu): Lenyoka kayinalulaka, ayibulawa ngo6a yilona dlozi lelo. Uma ibonwe ekhaya kuyathokozwa ngo6a kusuke kuzovela inhlanhla.

(Uphepethwane): Lenyoka ifumaniswa ezinkangala, ayinalo ulaka olukhulu. Iyakhifelana.

(Umdlume): Lenyoka inolaka, nayo futhi. Ifumaniswa ezinkangala, nase mahlanzeni. Iyakhifelana nayofuthi.

(Umdla-mbi6a): Lenyoka ifumaniswa ezinta6eni. Iphila ngokudla

32. izimbila. Ayinalaka.

(Inhlangwane): Lenyoka ivame ezinkangala. Inolaka impela. Iyakhifelana.

(Imboma): Lenyoka ifumaniswa emahlanzeni, ezindaweni ezinileyo, ilandelana nezinyamazane ngo6a iphila ngazo.

(Umhlwazi): Lena inyoka yamadlozi, injenge (nyandazulu) kayinalo ulaka. Uma ifike ekhaya kuyenamwa, ngo6a yidlozi. Kuhlathwe futhi.

(Umunngu): Lenyoka kayibonwa, uma ivele ekhaya kusuke kukhona umhlola ozovela. Ithi ingabonwa kubizwe inyanga izokwe lapha ekhaya.

(Insuze): Lenyoka inolaka, umbala wayo ubomvu. Ifumaniswa emahlanzeni.

(Ivimbela): Lena inyoka enkulu ehamba nezulu. Umakwe ndlule yona izulu liyaqo6a, lilimaze impela. Ihlala ezizibeni ezinkulu.

(Inyoka yabafazi): Lenyoka incane ayinayo ingozi.

33. Indlu yesizulu noku6izwa kwezindawozayo:-

(Izilili):- Indlu yakwa Zulu inezinhlangothi ezimbili. Isilili somfazi nesilili sendoda. Isilili somfazi singasesandleni sokundlele esendoda ngasesandleni a sokudla. Umfazi akahlali esililini sendoda. Kanti futhi indoda ayihlali neze esililini somfazi. Kodwa indoda uma ifuna utho iyaya esililini sowesifazane.

(Ithombe): Lendawo engasesililini sowesifazane. Yilapho ku6o-shelwa khona inkonyane.

(Umsele): Lendawo isemsamo ngesesililini sendoda yilapho kuhlala amagula khona.

(Umgulugulu): Lendawo iphakathi komnyango neziko abantu ka6a vamisile ukuhlala kulendawo ngo6a isekungeneni nala kuvama ukuhamba khona abantu abange6ona abomkhaya.

(Isiphando): Lendawo isenhla nesilili sendoda yilapho kuhlala khona imikhonto nazo zonke izihlangu zendoda.

(Amathamo): Lezizindawo zingaphandle kwendlu maqondana nezilili.

(Iziko): Lendawo iphakathi nendlu ipahlwe izilili yilapho ku6aswa khona umlilo nalapho kuphekwa khona ukudla.

(Ufindo): Lendawo ingaphandle kwendlu imaqondana nomsamo.

Izihamba azifanele uku6a zijwayele kulendawo ngo6a yilapho /kungonda.....

s706

kungconda khona abathakathi.

(Isithumbanja): Lendawo ingaphandle komnyango eduzane namacala omabili omyango kuthiwa isithumbanja ngo6a yilapho izimpisi zazima khona ukuze zithumbe izinja uma ziphuma ezindlini.

(Ikhothamo): Lendawo ingaphezu khomjango. Izihambi azivunyelwe neze ukuhosha utshani kulendawo ngo6a bungase buthakwe ngenithi

35. embi yoku6ulala umkhaya wonkane.

(Ungi6e): Indawo eyenziwa ngobukhulu ubunono enhla nezilili ukuze kuphanyekwe izimpahla.

(Ithala): Yakhiwe phezulu emsamo yilapho kubekwa khona ukudla okuseleyo ukudliwa.

(Othandane): Lendawo ikhona kuzo zombili izilili ekugcineni kwendlu. Uma izulu liduma abantu bakhosela khona bangasondeli ezikho. Nezingane akuswele zisondele eziko zohoshekela othandane uma zihleli nabadala endlini. Osondela eziko okwezelayo umlilo.

(Umlinda ziko): Lendawo ingaseziko ukuya emnyango. Abantwana abavunyelwe ukuhlala kulendawo ngo6a abasoze bakhula. Indawo emaqondana nezinsika engasemnyango nengenhla kweziko. Umuntu ondala angahlala yene emlindaziko ayi owesifazane ngo6a lendawo isenqamulweni wezilili.

36. Izinsuku zokuzila zabantu: Umkhando no kweshwama.

Umkhando umkhu6a wabantu ukudla kwakukhandwa uku6a yikhona kuzochuma ku6e kuningi. Nangempela kwakwada ukudla kanti kulinywa ngemikhono. Ukudlafuthi kwakufakwa emigodini ezibayeni kuyizona zilulu. Kwakukhandwa kanjena, kwaku6izwa inyanga uku6a izokhanda amasimu uma sekuvuniwe emasimini kwasuka konke ukudla. Ukudla kwaku khandwa ngomuntu omnyama waye6ulawa 6esekuthathwa amafutha alowo muntu kukhandwe ngawo. Kwakunga6ulawa umnumzane, kwaku6ulawa umfokazana njena uma efumaniswe ehlane. Kwakuphuma amadoda azingele umuntu ozo6ulawa.

37. Kuthi noma kade kuphuzwa utshwala komunye umuzi sekuzobekwa umfokazane ozohamba yedwa ebusuku noma emini uma kunezigodi ezisithele, bamumele khona bamu6ulale. Umuntu wayethi

/anga6ulawa.....

anga bulawa bamucwuye amafutha akhe kuthi isidumbu sakhe sonke basimbele noma basifihle ehlathini. Sekuzobizwa inyanga inikwe wona amacwiyo lawo ikhande ngawo, iyiwaxube nemithi yayo. Iholo lenyanga kwakuba yinkomo. Yingako izinyanga kwakungabantu abanothili abadumileyo kunabanye abantu. Abafokazana bona babe hlangana babe baningi ukuze bathole inyanga ezokhanda. Inyanga yayikhanda wonke lowo muzi bese ithola inkomo ihambe.

38. Lenkomo yokukhanda iphuma ngalelo langa ingabi yisikweledu, ifane neyokubethela ephuma ngalelo langa futhi.

Kwakuthi umkhando uma sewenziwe ubunjwe izimbulungana, kube yileyo nayileyo ibeneyayo indlu. Lembulungana yayifakwa embewini. Yonke imbewu yayihlanganiswa nayo imbulungane kande ukuza ithathwe iyohlwayela emasimini.

Kuzakuthi uma ukudla sekumilile emasimini kuthathwe izinyamazane ziyo kushunqisela emasimini. Kwakuye kuthi insimu uma iseduze kwesetsheziwe ingachumi yona ishone. Kunotshani obabufakwa ezintangeni buhlwayelwe kanye nazo ukuze zihlanze.

39. Inyanga lena yayingabizwa minyaka yonke. Kwakuye kuthi uma insimu ingasenako ukudla ibizweke inyanga ukuzokhanda.

Ukweshwama: Ukudla okukhandiweyo kuyagulisa nxa kudliwa ngumuntu ongamenzanga udoloqina. Namanjena kusenjalo. Ukweshwama kona kuyizigaaba ezimbili. Okunye kwakwenziwa yinkosi musukwana kudlalwa umkhosi, okunye kwenziwa emakhaya okwenkosi kwakwesabeka kakhulu impeia. Kwakuthunywa abantu bayozingela indoda emnyama yozizwe. Ibulawe kubuywe nayo iphelele ingabonaze ichuywa. Iisi yafihlwa ingabonwa abantu, kube yisifuba senkosi nezince kuzayo nezithunywa lezo.

40. Umasekudlalwa kwakubuthwana amabutho onke ezwe. Amabutho lana ayenikwa inkunzi emnyama yenkomo kuthiwe awayibulale ngezandla angasebenzisi umkhonto. Kwakuthi izinsizwa ziyephule intamo, kodwa ezinye zisale nayo khona lapho zife. Kwakuthi ingafa zihlale esibayeni zilindele ukuphiwa inyama seyosiwe. Zaziqeda ukuyihlinza kuqala.

Kwakuye kuthi izinceku, nezinduna zibase umlilo omkhulu wokhosa. Beseziyibenga kanye neyomuntu lowo obulewe yosiwe.
/Kuthi.....

s706

Kuthi ingavuthwa esiwe emabuthweni ukuyidla. Yayiqala ngokwelashwa yombili eyenkomo neyomuntu. Isiyadliwa yonke neyomuntu, isuke isifana ngo6a ishile umulilo. Ukudliwa

41. kwalenyama ukulumisana yendluliswe njalo. Yayingaqotshwa. Uma esedlile amabutho asazogiya manjena.

Okwasemakhaya kona kwakwenziwa ngenye indlela sekuvuthwe ukudla emasimini, sekuzodliwa ukudla okusha. Imizana emincane, yona yayihlangana, emikhulu yayibangayodwa njena. Lokukwakwenzelwa ukuba abantu bangaxegi amadolo nxa sebedla ukudla okusha. Oyenamuntu owayeqala ukushwama inkosi besekulandela bonke abantu.

- Ngelanga lokweshwama kukhiwa imfe, namabece namaselwa, afakwe embizeni enkulu axutshwe nozanhleni kuphekwe kanye kanye konke. Nxasekuvuthiwe, kuqale umnumzane womuzi achaphune
42. ukudla ngesinye isandla. Nozanhleni ngesinye, ashaye ngako amadolo omabili ethi: "dolo, qina, dolo, qina" ashaye nasezindolwananeni zombili nasemaqakaleni esho kona loko. Ukwenzanje, loku uqale ngokuha6ula inkovu yako ngezandla. Wasekhifa ngayo amalunga akhewonke.

Kuzakuthi umvakomnumzane kuze inkosikazi, uma emaningi koze kuphele wona kande kuze izingane ngemiwa. Nongekho ekhaya uyabekelwa aze afike naye.

Izinsuku zokuzila:-

- Ukubala kwabantu, babethatha izinduku baziqophe yonke imihla. Njalo ntambama sebebuya emsebenzini, ukuze bazazi izinsuku zabo ukuthi manjena sezizingaka. (Nabesifazane abakhu-
43. lelwe babenzenjalo. Bonake abesifazane babeqopha uthungo lwendlu njalo ekupheleni kwenyanga; ekufeni kwayo.

Phela abantu babengenawo amagama ezinsuku njenganamhlanjena. Into ababe yazi ukuthi izolo, kuthangi, namhla, kusasa, ngomhlomunye, kuphela amabizo ezinyanga ayabadida kakhulu impela.

Unyaka ivawuqala ekwethwaseni kwehlo6o uze uphele ekupheleni kobusika. Izinsuku zokuphumula njenge sonto nomgqibelo kwakuthiwa ezimnyama. Kwakuye kuthi uma inyanga iphela kube khona usuku olulodwa engabonwa ngalo, okukuthi kusa ngakusasa

s706

ibe ithwasa entsha, iqala ukubonakala. Lolo suku inyanga

44. engabonakalanga ngalo lubizwa ngokuthi olumnyama. Kwakuba usuku olukhulu lokuzila. Intombi eyogana yayingalokothi iphume ngalo, ngoba nedlela yayo iyoba mnyama, nomendo ungayichumeli. Impi yayingaphumi ngalolo suku olumnyama uma iyohlasela ngoba iyokwehlulwa. Umuntu owaye suke ezohamba waye ngaphumi ngalolu suku olumnyama ekhaya, ngoba indlela yakhe yoba mnyama. Kwakuhlonishwa kungaqalwa msebenzi ngalolu suku.

Ezinye izinsuku zokuzila ezangamhla kufiwe. Uma kufe umuntu izihlobo zakhe zazizila ngisho nomncane umsebenzi kuze kuphele izinsuku ezintathu. Uma enikhulu ofileyo kuphele noma zinhlanu.

45. Ngesikhathi sokufa umuntu bekuyekwa wonke umsebenzi owenziwayo. Kubuywe nase masimini umasekuzwakele ukuthi sekushoniwe. Usuku olulandelayo usukulwamakhubalo. Amakhubalo ayedliwa abazalo. Izihlobo ezikude zazishesha zaziswe. Kuzakuthi zona zizile ngosuku lokuthola umubiko, ngisho noma sekwandlila izinyanga eziningi bayo zila umakhufika umbiko. Umuntu owangakwenzi loku wayevelelwa yingozi, alinyazwe nayinto encane ebingafanele ukumulimaza. Owesifazane efelwe yindoda ubegunda isicholo, ahlanekele isidwabasakhe, ahlale angagani kuze kuphele iminyeka emithathu. Uma kuyindoda efelwe umfazi izakuzila izinyanga eziyisithupha.

46. Olunye usuku lokuzila olwamhla izulu liwisile. Ngisho liwise into encane kuzakuthi acantu abakhe lapho kubonakale khona isichotho bangayi emasimini, ukuyolima, nokuyohlakula. Uma liwisile kublonishwa umsebenzi wasemasimini ukuze lingaphindi izulu liwise. Umfelekazi akakhumuli inzila ngesikhathi kungakavunwa. Uma kungenzeka izulu lingawisa.

Ukuzila kwenziwa ngezigodi nomakufe umuntu. Uma kufe induna kuzila isifunda sayosonke nezihlobozayo. Uma kufe inkosi kuzila bonke acantu.

END 706